

Beata Walczak

AGRESJA W SZKOLE

(materiał pomocniczy dla nauczycieli)

Publiczna Biblioteka Pedagogiczna w Pile
2005

SPIS TREŚCI

Wstęp.....3

Adnotowane zestawienie bibliograficzne : Agresja wśród dzieci i młodzieży – wydawnictwa zwarte.....4

Wykaz najnowszych artykułów z czasopism

- **Agresja –zjawisko, przyczyny, przejawy.....9**
- **Zapobieganie agresji – propozycje, programy.....12**

Zestawienie materiałów pomocniczych do wykorzystania w praktyce.....14

Wykaz zbiorów audiowizualnych.....16

Wykaz ważniejszych adresów internetowych.....17

Referaty na rady pedagogiczne :

Agresja wśród dzieci i młodzieży.....18

Zapobieganie agresji w szkole.....22

WSTĘP

PAKIET –AGRESJA W SZKOLE

Materiał pomocniczy dla nauczycieli

*„Człowiek musi znaleźć taki sposób rozwiązywania międzyludzkich konfliktów,
który odrzuca wszelką zemstę, odwet i agresję”
(Martin Luter King)*

W ostatnich latach obserwujemy w Polsce znaczne nasilenie zachowań agresywnych – w różnej postaci i w różnych środowiskach. Stają się one powszechne również w szkole. Nauczyciele i wychowawcy stykają się z tymi sytuacjami na co dzień. Oczekują pomocy nie tylko ze strony rodziców ale także instytucji wspomagających ich w rozwiązywaniu tego typu problemów. Obserwuję w naszej bibliotece wyraźny wzrost zainteresowania nauczycieli problematyką zachowań agresywnych. Nauczyciele szukają sposobów na interwencję wobec takich zachowań a także informacji jak chronić uczniów i nauczycieli przed tym zjawiskiem. Pytają o metody pracy profilaktycznej.

Wykorzystując zasoby Publicznej Biblioteki Pedagogicznej w Pile obejmujące bieżącą , naukową i metodyczną literaturę poświęconą problematyce agresywnych zachowań dzieci i młodzieży oraz profilaktyce opracowałam materiał pomocniczy dla nauczycieli i wychowawców pt. „Agresja w szkole”.

Jego celem jest pomóc nauczycielom w przeciwdziałaniu zjawiska agresji w szkole poprzez dotarcie do fachowej literatury, za pomocą której można zgłębić wiedzę o agresji, poznać istotę i źródła agresji oraz sposoby jej zwalczania. Jest on dostępny w **Czytelnii Publicznej Biblioteki Pedagogicznej w Pile , ul. Bydgoska 21.**

Ponadto został upowszechniony w INTERNECIE pod adresem :

**<http://www.bp.pila.pl> w dziale „Publikacje nauczycieli –
Materiały dydaktyczne”**

Zawiera :

- **Adnotowane zestawienie bibliograficzne dla nauczycieli** – wykaz najnowszych wydawnictw zwartych o **agresji wśród dzieci i młodzieży** z adnotacją o zawartości treściowej
- **Wykaz najnowszych artykułów z czasopism o tematyce :**
 - **Agresja w szkole – zjawisko, przyczyny, przejawy**
 - **Zapobieganie agresji – rozważania, propozycje, programy**
- **Zestawienie materiałów pomocniczych do zastosowania w praktyce na temat zapobiegania agresji** (programy profilaktyczne, zabawy i gry interakcyjne, ćwiczenia relaksacyjne, scenariusze zajęć)
- **Wykaz zbiorów audiowizualnych**
- **Wykaz ważniejszych adresów internetowych**
- **Referat na rady pedagogiczne – Agresja i przemoc wśród dzieci i młodzieży -**
- **Referat na rady pedagogiczne – Zapobieganie agresji**

AGRESJA WŚRÓD DZIECI I MŁODZIEŻY

Wydawnictwa zwarte :

- 1. Agresja i przemoc w szkołach polskich i niemieckich / pod red. Krystyny Ostrowskiej i Jana Tatarowicza . Warszawa : Centrum Metodyczne Pomocy Psychologiczno-Pedagogicznej MEN, 1998 sygn. 83807**

Autorzy publikacji prezentują stan praktyki pedagogicznej oraz najnowsze wyniki badań nad fenomenem przemocy wśród dzieci i młodzieży uczniowskiej. Dzielią się doświadczeniami w rozwiązywaniu problemów agresji uczniów w szkołach polskich i niemieckich

- 2. Agresja w szkole : spojrzenie wieloaspektowe / pod red. Andrzeja Rejznera. – Warszawa : Wyższa Szkoła Pedagogiczna TWP, 2004 sygn. 93255**

Publikacja prezentuje materiały pokonferencyjne Agresję i przemoc opisuje w kontekście przemian po 1989r. .Autorzy poszczególnych rozdziałów -pedagodzy, psychologzy społeczni i kryminolodzy omawiają m in. przemoc psychiczną, agresywność młodzieży w okresie dojrzewania, klimat społeczny szkoły. Podejmują także problematykę agresji w sporcie a także zachowań nauczycieli wobec agresji w szkole.

- 3. Agresja wśród dzieci i młodzieży : perspektywa psychoedukacyjna / pod red. Adama Fraczka i Ireny Pufal-Struzik. – Kielce : Wydaw. Pedagogiczne ZNP, 1996, sygn. 80675-76 , 80677 P, 82084**

Pozycja przedstawia psychologiczną i pedagogiczną wiedzę o zachowaniach agresywnych dzieci i młodzieży. Adresowana jest do psychologów-praktyków, do nauczycieli na co dzień podejmujących trud rozwiązywania w praktyce szkolnej problemów „trudnych dzieci”, a także do studentów psychologii, pedagogiki. Autorzy prezentują także opracowania mówiące o kierunkach przemian i działań edukacyjnych, jak też szczególnych zabiegach psychoedukacyjnych, służących zapobieganiu i usuwaniu agresji interpersonalnej wśród dzieci i młodzieży.

- 4. Bartkowicz Z. : Pomoc terapeutyczna nieletnim agresorom w zakładach resocjalizacyjnych. Lublin : AWH Antoni Dudek, 2001 sygn. 86878**

Praca poświęcona zagadnieniom terapii w resocjalizowaniu nieletnich. Pierwsze rozdziały mają charakter teoretyczny,. omawiają terapie pedagogiczną oraz agresje nieletnich jako problem terapeutyczny. Kolejne przedstawiają analizę wyników badań i prezentują programy terapeutyczne.

- 5. Bińczycka J. : Między swobodą a przemocą w wychowaniu. Kraków : Oficyna Wydawnicza „IMPULS”, 1999 sygn. 83731**

Przedmiotem publikacji jest dziecko, uwikłane w różne sytuacje wychowawcze. Autorka stwarza czytelnikowi szanse tworzenia własnego credo pedagogicznego. Poruszane są problemy swobody , przymusu i przemocy w wychowaniu.

- 6. Braun-Gałkowska M. , Ulik-Jaworska I. : Zabawa w zabijanie : oddziaływanie przemocy prezentowanej w mediach na psychikę dzieci. Lublin : Wydaw. „Gaudium”, 2002 sygn. 92326 ,92327 P**

Autorki omawiają przemoc w mediach i jej oddziaływanie na psychikę dzieci. W szczególności prezentują wpływ telewizyjnych obrazów przemocy na agresywność oraz wpływ „agresywnych” gier komputerowych na orientację wobec rzeczywistości .Przedstawiają również mechanizmy psychologiczne wyjaśniające wpływ obrazów przemocy medialnej na psychikę odbiorców. Doradzają również jak bronić się przed szkodliwym wpływem przemocy w mediach

- 7. Dzieci i młodzież wobec agresji i przemocy / pod red. Nauk. Anny Brzezińskiej, Elżbiety Hornowskiej. – Warszawa : Wydaw. Nauk. SCHOLAR, 2004 sygn. 93269-93271 P**

Książka przeznaczona dla szerokiego kręgu odbiorców- dla psychologów, pedagogów, nauczycieli i wychowawców szkół podstawowych , gimnazjów i szkół ponadgimnazjalnych a także dla przedstawicieli administracji rządowej. Problematyka agresji i przemocy przedstawiona została z perspektywy dzieci i młodzieży. Ma charakter praktyczny. Prezentuje wyniki badań przeprowadzone na UAM w Poznaniu na całej populacji uczniów szkół podstawowych, gimnazjów i ponadgimnazjalnych. W części I omawiana jest teoria związana z powstaniem agresji i zagrożeniami dla rozwoju młodzieży w okresie dorastania. Natomiast część II prezentuje agresję i przemoc w opinii uczniów w oparciu o wyniki badań. Autorki zwracają uwagę na sytuacje krytyczne z punktu widzenia bezpieczeństwa dzieci i młodzieży

- 8. Grochulska J: Agresja u dzieci. Wyd. 2 zm. Warszawa : Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne 1993 sygn. 80618-19, 80620 P**

Publikacja omawiająca temat agresji, profilaktyki i wychowania. Adresowana nie tylko do profesjonalistów- nauczycieli, wychowawców i psychologów lecz także do tych wszystkich, których interesuje prawdziwe wychowanie. Autorka przedstawia problematykę dotyczącą pojęcia i genezy agresji, zachowań agresywnych u dzieci oraz głównych nurtów psychoterapii przeciwdziałania agresji.

- 9. Grochulska J. : Reedukacja dzieci agresywnych. Warszawa : Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne, 1982 sygn. 40470-76, 41087-90**

W kolejnych rozdziałach autorka przedstawia psychologiczną problematykę dotyczącą pojęcia i genezy agresji. Omawia także organizację pracy wychowawczej i skuteczne zapobieganie przejawom wzmożonej agresji u dzieci. Zaproponowano również zmodyfikowane zajęcia reedukacyjne i uzasadnienie konieczności prowadzenia ich z dziećmi agresywnymi.

- 10. Haug-Schnabel G. : Agresja w przedszkolu. : poradnik dla rodziców i wychowawców. Kielce : „Jedność”, 2001 sygn. 87408 – 87409 P**

Książka przedstawia najnowsze teorie na temat dziecięcej agresji. Wyjaśnia także to zjawisko na podstawie licznych przykładów, wziętych z przedszkolnego życia .Autorka prezentuje konkretne przykłady radzenia sobie z agresją a także radzi jak dorośli maja w tym wspierać dzieci .Prezentowane są różne propozycje rozwiązań i alternatywne sposoby postępowania ,pozwalające im w odpowiednim momencie kompetentnie i skutecznie zareagować.

- 11. Hauk D. : Łagodzenie konfliktów w szkole i w pracy z młodzieżą. : poradnik do treningu mediacji. Kielce : Wydawnictwo ”Jedność”, 2002 sygn. 87415-16**

Autorka wskazuje jak ważna w szkole w walce z przemocą jest mediacja. Proponuje wydzielić pomieszczenie do łagodzenia konfliktów, poza ramami normalnych lekcji. Oddaleni od hałaśliwej rzeczywistości uczniowie i nauczyciele mogą rozmawiać o tym jak doszło do kłótni, jak może wyglądać rekompensata oraz jak skłócone osoby mogą reagować w przyszłości. Koncepcja mediacji została opracowana na podstawie amerykańskich programów i sprawdzona na gruncie polskiej szkoły przez okres 2 lat

11. Heitzman J. : Stres w etiologii przestępstw agresywnych. Kraków : Wydaw. UJ, 2002 sygn. 90124

Autor jest lekarzem psychiatrą oraz wykładowcą psychiatrii klinicznej na UJ .W publikacji podejmuje wysiłek zebrania dotychczasowych badań nad stresem oraz powiązania biologicznych i psychologicznych konsekwencji urazu psychicznego (PTSD,ASD) z generowaniem zachowań agresywnych..

12. Herman J.L. : Przemoc. Uraz psychiczny i powrót do równowagi. Gdańsk : Wydawnictwo Psychologiczne, 2000 sygn. 86082

Książka została wydana w serii Problemy Współczesnej Psychoterapii. Jest podręcznikiem akademickim. Ukazuje różne oblicza przemocy i sposoby przezwyciężania jej skutków. Praca składa się z dwóch części Pierwsza ukazuje przyczyny i skutki urazu, druga natomiast etapy powrotu do zdrowia.

13. Jundziłł I. : Dziecko – ofiara przemocy. Warszawa : Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne, 1993 sygn. 76856 P, 76857-8

Celem książki jest ukazanie rzeczywistego obrazu dzieci bitych czy maltretowanych psychicznie, ich przeżyć oraz zaburzonego rozwoju ale i pojęcie próby zaradzenia istniejącemu złu. Autorka wykorzystwała oprócz literatury własne obserwacje oraz relacje i wypowiedzi nauczycieli i dzieci karanych fizycznie.

14. Karkowska M.,Czarnecka W. : Przemoc w szkole. Kraków : Oficyna Wydawnicza "Impuls", 1996 sygn. 79319

Autorki publikacji próbują odpowiedzieć czytelnikom na pytanie czy szkoła jest przestrzenią przemocy. Głównie jednak pozycja przedstawia przemoc w szkole średniej. Autorki wskazują na przyczyny jej powstawania m.in. na stereotypowość zajęć, niezmiennie rygor, monotonia, niechęć nauczycieli, sytuacje wzajemnego obwiniania i braku zrozumienia.

15. Kenz R., Słonina W.M. : Saper czyli jak rozminować agresję. Program profilaktyczno-wychowawczy dla klas 1-3 gimnazjum i klas 1 szkół ponadgimnazjalnych. Kraków : Rubikon, 2002 sygn. 87148

Program skupiony wokół problemu agresji , jest przeznaczony dla młodzieży. Ma charakter integracyjny.. Daje podstawową wiedzę na temat zachowań agresywnych i sposobów radzenia sobie z nimi w klasie. Jest gotową propozycją do realizowania na zajęciach wychowawczych Polecany jako baza do całorocznej pracy wychowawczej w nurcie uczenia lepszej komunikacji radzenia sobie z własnymi emocjami oraz z reakcjami na zachowania innych.

16. Kmiecik-Baran K. : Młodzież i przemoc. Mechanizmy socjologiczno-psychologiczne. Warszawa : Wydawnictwo Naukowe PWN, 1999 Sygn. 83544-45. 83546 P

Autorka próbuje odpowiedzieć na wiele pytań związanych z przyczynami, źródłami, konsekwencjami przemocy oraz relacjami między doświadczeniem przemocy w dzieciństwie a stosowaniem jej w młodości i dorosłym życiu. Szczególną uwagę objęto dom rodzinny oraz szkołę

17. Nauczyciel – uczeń : Miedzy przemocą a dialogiem : obszary napięć i typy interakcji / pod red. Marii Dudzikowej. Kraków : Oficyna Wydawnicza IMPULS, 1996 sygn. 80449 P

Książka zawiera referaty z II Ogólnopolskiego Zjazdu Pedagogicznego. Intencją publikacji jest wyjście naprzeciw nauczycielom, którzy są badaczami własnej praktyki. Zamieszcza relacje z badań empirycznych. Autorzy stawiają wiele pytań, próbując na niektóre odpowiedzieć, inne zaś pozostawiają otwarte, skłaniają czytelnika do refleksji.

18. Okrucieństwo i zbrodnia dziecięca. Incydent czy znak czasu? Materiały z seminarium – wirtualne i realne zbrodnie dziecięce w cywilizacji, kulturze, szkole, rodzinie / pod red. Lesława Pytki i Barbary Głowackiej. Warszawa : Krajowy Komitet Wychowania Resocjalizacyjnego, 2000? Sygn. 85646

Pozycja prezentuje materiały pokonferencyjne w blokach tematycznych : „zbrodni wirtualnych” popełnionych na telewizyjnych i komputerowych monitorach oraz realnych zachowań dzieci zdolnych do stosowania śmiertelnie groźnej przemocy. Upowszechnia wiedzę, która pomoże nauczycielom i wychowawcom, rodzicom i innym pracującym z młodzieżą odnieść się do problemu agresji w konkretnej sytuacji, w sposób racjonalny i naprawczy. W publikacji ujęto również programy profilaktyczne.

19. Portman R. : Gry i zabawy przeciwko agresji. Kielce : „Jedność”, 2002 sygn. 87527- 87528 P

Pozycja zawiera ponad 150 zabaw i ćwiczeń interakcyjnych, które są łatwą do zastosowania metodą zapoczątkowania procesów konstruktywnego przezwyciężania złości i agresji. Zaletą tych zabaw jest fakt ich sprawdzenia praktyce.

20. Pospieszyl J. : Razem przeciw przemocy. Warszawa : Wydawnictwo „Żak”,1999 sygn. 85048-49P

Książka przedstawia charakterystykę zjawiska przemocy w rodzinie wobec m.in. dziecka . Opisuje skutki i objawy przemocy. Praca zawiera również informacje o zasadach i możliwościach podejmowania działań interwencyjnych, o instytucjach pomocy. Podaje wykaz placówek pomocy w Polsce.

21. Przemoc dzieci i młodzieży w perspektywie polskiej transformacji ustrojowej / pod red. J.Papież, A.Płukiś . Toruń : Wydawnictwo A. Marszałek, 2001 sygn. 85784-85P

Praca zawiera materiały zaprezentowane na konferencji naukowej poświęconej przemocy dzieci i młodzieży wobec innych. Dotyczą społecznych uwarunkowań zjawiska przemocy, wiedzy o agresji itp. Przedstawiono problematykę przemocy w szkole i w rodzinie. Dołączono wyniki badań nad demoralizacją i przestępczością w ostatnich latach

22. Przemoc w rodzinie i w szkole ; materiały z sesji naukowej / pod red. V. Kwiatkowskiej-Darul. Toruń : Wydawnictwo UMK , 2001 sygn. 87116-118

Autorka jest adiunktem w Katedrze Kryminalistyki Wydziału Prawa i Administracji UMK w Toruniu .Wspólnie ze Studenckim Kołem Naukowym Kryminalistyki badała zjawisko przemocy w szkole i rodzinie przez kilka lat. Przemoc w szkole prezentowana jest w świetle badań ankietowych.. W publikacji poruszane są problemy przeciwdziałania zjawisku przemocy w szkole i w rodzinie,

charakterystyka ofiar przemocy w szkole oraz wpływ przemocy na rozwój dzieci.

23. Rumpf J. : Krzyczeć, bić, niszczyć : Agresja u dzieci w wieku do 13 lat. Gdańsk : Gdańskie Wydaw. Psychologiczne, 2003 sygn. 92115-117

Autor analizuje różne rodzaje agresywnych i brutalnych zachowań dwunasto- i trzynastolatków. Zaprezentowano także informacje o agresywności naturalnej u wszystkich ludzi, jej okazywaniu oraz przyczyn występowania u dzieci. Autor podaje także sprawdzone sposoby reakcji na nią a także omawia rodzaje destrukcyjnej agresji. Istotną jest ostatnia część, w której podane są konkretne propozycje pomocy dla rodzin, dzieci, nauczycieli i wychowawców.

24. Stach R. : Zachowania agresywne . Wrocław : Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1989 sygn. 70011-14

Przedmiotem pracy są zachowania agresywne rozgrywające się na płaszczyźnie stosunków między jednostkami. Autor próbuje wyjaśnić to paradoksalne zjawisko. Prezentuje teorie zachowań agresywnych oraz przedstawia różne możliwości oddziaływań na zachowania agresywne (psychospołeczne, farmakologiczne).

25. Stein A. : Kiedy dzieci są agresywne : jak możemy je zrozumieć i pomóc? Poradnik dla rodziców i wychowawców. Kielce : „Jedność”, 2002 sygn. 90664, 90665 P

Autor jest dyplomowanym psychologiem i terapeutą. W obrazowy sposób opisuje różnorodne przejawy dziecięcej agresji i jej przyczyny. Prezentuje szereg możliwości, jak radzić sobie z wybuchowymi dziećmi i jak najlepiej uniknąć rodzinnych konfliktów.

26. Wolińska J.M. : Agresywność młodzieży. Problem indywidualny i społeczny. Lublin : Wydawnictwo UMCS, 2000 sygn. 85471 85718-20

Opracowanie naukowe oparte na badaniach przeprowadzonych w roku szk. 1988/89 i 1996/97, dotyczące genezy rodzinnej i dynamiki agresywności. Ujęto rozważania terminologiczne przedstawiające agresję oraz wybrane zachowania agresywne. Zaprezentowano zależności między postawą wychowawczą rodziny a agresywnością ich dzieci a także różnice między agresywnością charakterystyczną dla chłopców i dziewcząt

Agresja w szkole
(zjawisko, przyczyny, przejawy)
artykuły z czasopism

1. Bach-Olasik T. : Oddziaływanie telewizji na zachowania agresywne dzieci i młodzieży. „Problemy Opiekuńczo-Wychowawcze” 1993 nr 2 s. 56-59
2. Barański A. : Przemoc w szkole w świetle przepisów. „Dyrektor Szkoły” 1994 nr 12 s. 56-59
3. Bednarczyk H., Mańkowski L. : Co wiemy o agresji w szkole? „Dyrektor Szkoły” 2004 nr 9 s.54-57
4. Bogdalska U. : Dziewczyny, które budzą strach. „Cogito” 2003 nr 9 s.18-19
5. Borecka – Biernat D. : Emocjonalno-rodzinne uwarunkowania agresji i nieśmiałości. „Problemy Opiekuńczo-Wychowawcze” 2000 nr 1 s. 2-5
6. Borowska T. : Mechanizmy przemocy i agresji. Konteksty edukacyjne. ”Edukacja” 2001 nr 3 s.29-35
7. Braun-Gałkowska M. : Agresja w reklamach kierowanych do dzieci. „Edukacja i Dialog” 2000 nr 5 s. 40-44
8. Brodecka – Adamowicz E. : Mobbing to prześladowanie w szkole. „Edukacja i Dialog” 2002 nr 3 s. 17-22
9. Brożek Z. : Dziecko agresywne w perspektywie terapeutycznej. „Kwartalnik Pedagogiczny” 2003 nr 3 s.173-194
10. Brożek Z. : Dziecko agresywne – napastnik czy ofiara? „Niebieska Linia” 2004 nr 6 s. 16-20
11. Bryłka R. : Wpływ rodziny na postawę agresji u dzieci . „Problemy Opiekuńczo-Wychowawcze” 2000 nr 9 s. 47-50
12. Capińska E. : Oblicza agresji u dzieci. „Edukacja i Dialog” 2003 nr 3 s. 35-36
13. Choina M. : Bo tak trzeba... (rzecz o agresji w szkole). „Nowe w Szkole” 2003 nr 6 s. 24-28
14. Chylewska-Barakat L. : Nie ma magicznych recept przeciw przemocy. „Edukacja i Dialog” 2001 nr 3 s. 51-58
15. Czerenko P. : Problem przemocy w szkole. „Edukacja” 1996 nr 1 s.96-100
16. Dołęga Z. : Poczucie samotności a zachowania agresywne uczniów . „Psychologia Wychowawcza” 1999 nr 2 s. 146-153
17. Domaradzka A. : Skąd tyle agresji. „Edukacja i Dialog” 2002 nr 3 s.6-10
18. Gawecka I. : Agresja i przemoc w gimnazjum . „Dyrektor Szkoły” 2004 nr 3 s.48-50
19. Gąska B. : Gimnazjum bez przemocy. ”Problemy Opiekuńczo-Wychowawcze” 2002 nr 1 s. 44-45
20. Gojżewska I. : Agresja dziecięca. „Szkoła Specjalna” 2000 nr 2/3 s.117-120
21. Górniewicz J. : Przemoc w szkole. Zarys problemu. (Cz.1 i Cz.2). „Wychowanie na co Dzień” 1995 nr 2 s.5-7, nr 3 s.3-5
22. Granica D., Dernoga W. : Trening zastępowania agresji w internecie. „Problemy Opiekuńczo-Wychowawcze” 2002 nr 3 s. 45-46
23. Hume M., Wiśniewski D. : Przyczyny współczesnej agresji. „Opieka Terapią Wychowanie” 2000 nr 1 s. 28-30
24. Jabłońska M. : Agresja i przemoc w szkołach. „Gazeta Szkolna” 2003 nr 30/31 s.8
25. Janowska J. : Błąd wychowawczy nauczyciela a agresja uczniów. „Nowa Szkoła” 2000 nr 3 s. 41-45

26. Jardy-Brudło E.: Wpływ telewizji na agresywne zachowania dzieci i młodzieży. „Problemy Opiekuńczo-Wychowawcze” 1993 nr 5 s.205-207
27. Jędrzejewski M. : Dzieci ulicy a przemoc. „Problemy Opiekuńczo-Wychowawcze” 2001 nr 2 s. 34-42
28. Kirwil L. : Formowanie się agresywności u dzieci. „Problemy Opiekuńczo-Wychowawcze” 1992 nr 10 s. 427-433
29. Knez R. : Zachowania agresywne w kontekście praktyki szkolnej. „Wychowawca” 2004 nr 3 s. 10-11
30. Kobusińska B. : Co powinniśmy wiedzieć o agresji. „Warsztaty Polonistyczne” 1997 nr 2 s.65-67
31. Kosakowski Cz. : Przemoc – agresja. „Kultura i Edukacja” 1994 nr 2/3 s.176-179
32. Kostyła J. : Gangsterzy z III a : rówieśniczy terror zaczyna się już w pierwszej klasie. „Wprost” 2000 nr 11 s.68-69
33. Kozaczuk F. : Rola agresji w zachowaniach skinheadów. „Opieka-Wychowanie-Terapia” 2003 nr 1 s. 15-19
34. Kubik B. : Agresja w szkole. „Życie Szkoły” 2001 nr 4 s. 216-221
35. Kułakowska J. : Pozytywne i negatywne strony agresji. „Gazeta Szkolna” 2004 nr 6 s.12-13
36. Lewandowska S. : Agresywny rodzic-agresywne dziecko. „Edukacja i Dialog” 2000 nr 4 s.20-24
37. Lipińska J. : Przemoc i agresja w społeczności uczniów. „Opieka Terapią Wychowanie” 1999 nr 1 s.5-7
38. Łukaszewicz M. : Wpływ postaw rodzicielskich na poziom agresywności młodzieży. „Wychowanie na Co Dzień” 2002 nr 7/8 s. 14-16
39. Łysek J. : Zachowania agresywne uczniów. „Nauczyciel i Szkoła” 2000 nr 2 s. 67-72
40. Matyjas B. : Agresja wśród dzieci i młodzieży jako problem współczesnej szkoły. „Problemy Opiekuńczo-Wychowawcze” 1994 nr 8 s. 44-45
41. Miłkowska-Olejniczak G. : Gimnazjalny agresor. „Problemy Opiekuńczo-Wychowawcze” 2005 nr 2 s. 24-29
42. Mikołowska-Olejniczak G. : Przejawy i przyczyny agresywnych zachowań młodzieży. „Problemy Opiekuńczo-Wychowawcze” 1999 nr 10 s.25-33
43. Nowakowska M. : Agresja i przemoc w szkole. „Wiadomości Kulturalne” 1997 nr 48 s. 15
43. Nowicka A. : Chuligaństwo – agresja dla zabawy. „Edukacja i Dialog” 2004 nr 4 s. 60-64
44. Nowosad D. : Lęk i agresja w zachowaniu młodzieży szkół licealnych. „Wychowanie na Co Dzień” 2002 nr 10/11 s. 39-41
45. Obuchowska I. : Agresja dzieci w perspektywie rozwojowej. „Problemy Opiekuńczo-Wychowawcze” 2000 nr 9 s. 3-11
46. Piekarska M.K. : Pokolenie agresywnych? „Cogito” 2002 nr 2 s. 4
47. Rożnowska – Kowal J : Zjawisko agresji i lęku w szkole. „Edukacja” 2001 nr 4 s. 76-85
48. Rowiński G.: „Szkolne koty” czyli nieformalna obyczajowość uczniowska. „Wychowanie na co Dzień” 1995 nr 2 s. 8-10
49. Różańska- Kowal J. : Zachowania agresywne młodzieży w środowisku szkolnym i rówieśniczym. „Chowanna” 2000 T. 1 s. 32-44
50. Sikorski W. : Etiologia przemocy w świetle wybranej literatury. „Problemy Opiekuńczo -Wychowawcze” 2001 nr 2 s.29-33
51. Sitarczyk M. : Istota agresji, czyli co powinniśmy wiedzieć o mechanizmach jej powstawania? „Język Polski w Gimnazjum” 1999/2000 nr 4 s. 85-88

52. Sokołowski M. : Ekran agresji . „Problemy Opiekuńczo-Wychowawcze” 1999 nr 1s.26-28
53. Sołtys E. : Agresja w szkole. „Nowe w Szkole” 2000/2001 nr 6 s. 18-19
54. Sosa J. : Czy telewizja reklamuje przemoc ? „Problemy opiekuńczo-Wychowawcze” 1999 nr 1 s.29-32
55. Stępień B. : Mieszanie wolności z agresją. „Edukacja i Dialog” 2002 nr 3 s. 3-5
56. Syska R. : Filmowe modele przemocy. „Niebieska Linia” 2004 nr 3 s. 3-6
57. Świdorski M. : Przyczyny agresywnego zachowania. „Edukacja i Dialog” 1999 nr 8 s.30-33
58. Tatarowicz J. : Bomba w szkole... dla draki czy z depresji. „Nowa Szkoła” 2000 nr 3 s. 36-40
59. Tatarowicz J. : Przemoc w szkole. „Nowa Szkoła” 1995 nr 2 s.26-29
60. Tatarowicz J. : Zwierzę – zastępczy obiekt agresji. O małych sadystach. „Nowa Szkoła” 1999 nr 8 s.41-45
61. Tucholska S. : Przemoc w szkolnych grupach rówieśniczych. „Problemy Opiekuńczo-Wychowawcze” 2000 nr 5 s. 40-42
62. Turowski S. : Oblicza przemocy w szkole. „Wychowanie na co Dzień” 1999 nr 12 s. 9 –10
63. Więch W. : Przemoc i agresja wśród dzieci i młodzieży. „Lider” 2002 nr 1 s. 7-8
64. Więckowski R. : Pedagogiczna interpretacja zachowań agresywnych. „Życie Szkoły” 2002 nr 3 s.131-136
65. Więckowski R. : Zagadnienie agresji...”Życie Szkoły” 2002 nr 1 s.3-9
66. Wojciechowski M. : Przemoc wśród dzieci szkolnych. „Lider” 1996 nr 6 s. 15-16
67. Wylegała – Wolińska E. : Co zrobić , kiedy w szkole pojawi się problem narkotyków, przemocy itp. „Edukacja dla Bezpieczeństwa” 2001 nr 3 s. 32-36
68. Zielińska I. : Reakcje świadków przemocy. „Problemy Opiekuńczo-Wychowawcze” 2002 nr 2 s. 47-48
69. Zieliński K. : Przyczyny agresji a warunki osobowości. „Problemy Alkoholizmu” 2001 nr 1 s. 9-10
70. Żuławska-Rusnak K. : Agresywne zachowania dzieci – wpływ rodziny. „Wychowawca” 2003 nr 3 s. 8-9

Czasopisma, w których zostały zamieszczone powyższe artykuły są dostępne w Czytelnii Publicznej Biblioteki Pedagogicznej w Pile

Zapobieganie agresji
(propozycje, programy)
artykuły z czasopism

1. Anielska A., Wróblewska V. : Lepiej zapobiegać niż leczyć. „Edukacja i Dialog” 2003 nr 3 s.37-39
2. Bajon D. : Przewycięzanie złości o agresji u dzieci poprzez zabawę. „Wszystko dla Szkoły” 2003 nr 9 s. 5-6
3. Barylska E. : Czy można oswoić agresję. ”Dyrektor Szkoły” 2003 nr 1 s. 25-26
4. Błaszczyk J.,Strajniak E. : Program Nie dla przemocy i agresji w szkole. „Problemy Opiekuńczo-Wychowawcze” 2002 nr 1 s.42-43
5. Bocheńska E. : Przedszkolne zabawy przeciw agresji „Edukacja i Dialog” 2002 nr 3 s. 38-42
6. Burian J. : Rozwiązywanie problemu agresji w klasie. „Problemy Opiekuńczo-Wychowawcze” 2003 nr 1 s.35-37
7. Czeczot I. : Co zrobić ze swoja złością. Scenariusze zajęć integracyjnych dla uczniów klas III-IV szkoły podstawowej. ”Wychowawca” 2003 Nr 3 s. 24-25
8. Dąbrowska I.: Przejawy agresywnych zachowań wśród dorosłych i dzieci: Przykłady zabaw i ćwiczeń interakcyjnych. „Wszystko dla Szkoły” 2001 nr 9 s.17-18
9. Drózd G. : Przeciw przemocy. „Gazeta Szkolna” 2000 nr 19 s. 20
10. Dworakowski M. : Jak przeciwdziałać przemocy. „Problemy Opiekuńczo-Wychowawcze” 2000 nr 3 s. 32-34
11. Franusz B. : Program przeciwdziałania przemocy w szkole podstawowej. „Problemy Opiekuńczo-Wychowawcze” 2001 nr 5 s.46-52
12. Koleśniak D. : Agresja dziecięca i sposoby jej przewycięzania. :Język Polski w Gimnazjum” 2001/2002 nr 3 s.91-96
13. Kowalczyk P. : Gimnazja walczą z agresją. „Przegląd Oświatowy” 2004 nr 2 s. 4-6
14. Kowalewska E. : Szkolny program walki z agresją. „Problemy Opiekuńczo-Wychowawcze” 2002 nr 1 s.41-42
15. Krzyżanowska M. : Przeciwdziałanie agresji wyzwaniem dla rodziców i nauczycieli. „Szkoła Specjalna” 2002 nr 5 s. 296-301
16. Książek W. : Przeciw przemocy. „Dyrektor Szkoły” 2000 nr 5 s. 12-14
17. Leszczyńska E. : Jak pokonać agresję ? „Życie Szkoły” 2001 nr 8 s. 460-464
18. Luty M: Pakty i umowy o nieagresji. ”Problemy Opiekuńczo-Wychowawcze” 2002 nr 5 s. 42-44
19. Łukasik J. : FAUSTLOS – program przeciw agresji . „Edukacja i Dialog” 1998 nr 1 s. 38-42
20. Miśkiewicz I.,Rysz S. : Trening zastępowania agresji. „Gazeta szkolna” 2002 nr 19 s. 13
21. Nowak E. : Oswoić agresję. „Cogito” 2000 nr 15 s.52-53
22. Stanik J. M. : Wzory zachowań nauczycieli na zjawisko przemocy wobec dzieci. „Chowanna” 2000 T. 1 s. 7-20
23. Szafińska-Chadała M. , Świdarska-Łappo A.: Projekt przeciwdziałania agresji i przemocy. „Biblioteka w Szkole” 2001 nr 4 s. 34
24. Szczygielska M. : Agresja i sposoby jej redukowania. Pedagogizacja rodziców. ”Wszystko dla Szkoły” 2003 nr 9 s. 1-3
25. Tatarowicz J. : Nauczyciele wobec agresji i przemocy w szkole. „Problemy Opiekuńczo-Wychowawcze” 2001 nr 5 s. 32-38

26. Tatarowicz J. : O agresji nigdy dość... drama w zapobieganiu przemocy rówieśniczej.
Cz. I : Nie bójmy się autentycznych emocji. „Drama” 1999nr 32 s. 16-19
27. Terebus J.A. : Nie zwlekać, lecz przeciwdziałać. „Gazeta Szkolna” 2000 nr 7 s. 15
28. Werońska A. : W królestwie dobrej wróżki – zabawy zapobiegające agresji.
„Wychowanie W Przedszkolu „, 2001 nr 10 s. 600-601
29. Witkowska M. : „SOS” dla dziecka agresywnego. „Nauczycieli Szkoła” 2004 nr ½ s.
338-340
30. Wojciechowski M. : Sposób na przemoc w szkole. „Lider” 1999 nr 5 s.21-22
31. Wojciechowski M. : Sposób na przemoc w szkole-próba budowy koncepcji. „Lider”
2000 nr 5 s. 6-8

Czasopisma, w których zostały zamieszczone powyższe artykuły są dostępne w Czytelnii Publicznej Biblioteki Pedagogicznej w Pile

Zestawienie materiałów pomocniczych do wykorzystania w praktyce

(programy profilaktyczne, scenariusze zajęć, ćwiczenia relaksacyjne, gry i zabawy)

Przedszkole

1. Bocheńska E. : Przedszkolne zabawy przeciw agresji „Edukacja i Dialog” 2002 nr 3 s. 38-42
2. Chauvel D., Noret Ch. : Zabawy relaksujące dla przedszkolaków. Warszawa : Wydaw. Cyklady, 2000 sygn. 85135 P
3. Haug-Schnabel G. : Agresja w przedszkolu. : poradnik dla rodziców i wychowawców. Kielce : „Jedność”, 2001 sygn. 87408 – 87409 P
4. Werońska A. : W królestwie dobrej wroźki – zabawy zapobiegające agresji. „Wychowanie w Przedszkolu „, 2001 nr 10 s. 600-601.

Szkoła podstawowa

1. Anielska A., Wróblewska V. : Lepiej zapobiegać niż leczyć. „Edukacja i Dialog” 2003 nr 3 s.37-39 (kl.1-2 szk. podst.)
2. Bajon D. : Przewyciężanie złości o agresji u dzieci poprzez zabawę. „Wszystko dla Szkoły” 2003 nr 9 s. 5-6 (młodsze klasy szk. podst.)
3. Burian J. : Rozwiązywanie problemu agresji w klasie. „Problemy Opiekuńczo-Wychowawcze” 2003 nr 1 s.35-37
4. Czeczot I. : Co zrobić ze swoją złością. Scenariusze zajęć integracyjnych dla uczniów klas III-IV szkoły podstawowej. ”Wychowawca” 2003 Nr 3 s. 24-25
5. Dereń-Dubicka G., Korczak K. : „Żyj inaczej – nie ulegaj żadnej presji, baw się, działaj bez agresji : samorządowa szkoła podstawowa : autorski program prozdrowotny. „Lider” 2005 nr 2 s.13-15
6. Dworakowski M. : Jak przeciwdziałać przemocy. „Problemy Opiekuńczo-Wychowawcze” 2000 nr 3 s. 32-34.
7. Franusz B. : Program przeciwdziałania przemocy w szkole podstawowej. „Problemy Opiekuńczo-Wychowawcze” 2001 nr 5 s.46-52
8. Kowalewska E. : Szkolny program walki z agresją. „Problemy Opiekuńczo-Wychowawcze” 2002 nr 1 s. 41-42 .
9. Luty M: Pakty i umowy o nieagresji. ”Problemy Opiekuńczo-Wychowawcze” 2002 nr 5 s. 42-44.
10. Łukasik J. : FAUSTLOS – program przeciw agresji . „Edukacja i Dialog” 1998 nr 1 s. 38-42 10.
11. Miśkiewicz I.,Rysz S. : Trening zastępowania agresji. „Gazeta Szkolna” 2002 nr 19 s. 13
12. Portman R. : Gry i zabawy przeciwko agresji. Kielce : „Jedność”, 2002 sygn. 87527- 87528 P
13. Scenariusze lekcji o agresji. W : i W : Gruszka M., Janiak I., Prarat J. : Scenariusze godzin wychowawczych dla szkoły podstawowej. Gdańsk : Wydaw. Harmonia, 2003 s.129-153 sygn. 91790
14. Szczygielska M. : Agresja i sposoby jej redukowania. Pedagogizacja rodziców. ”Wszystko dla Szkoły” 2003 nr 9 s. 1-3.

Gimnazjum

1. Barylska E. : Czy można oswoić agresję. Refleksje na temat programu psychoedukacyjnego "Dyrektor Szkoły" 2003 nr 1 s. 25-26
2. Dworakowski M. : Jak przeciwdziałać przemocy. „Problemy Opiekuńczo-Wychowawcze” 2000 nr 3 s. 32-34.
3. Gwizdek B., Sołtys E. : Gimnazjalny projekt profilaktyczno-wychowawczy. Warszawa : WSiP, 2002 sygn. 91756
4. Knez R., Słonina W.M. : Saper czyli jak rozminować agresję – program profilaktyczny dla klas 1-2 gimnazjum oraz 1 klasy szkoły ponadgimnazjalnej. Kraków : Rubikon, 2002 sygn. 87418
5. Koleśniak D. : Agresja dziecięca i sposoby jej przewycięzania. :Język Polski w Gimnazjum” 2001/2002 nr 3 s.91-96
6. Kosińska E., Zachara B. : Profilaktyka pierwszorzędowa. Scenariusze zajęć z uczniami gimnazjum i szkół ponadgimnazjalnych. Kraków : Rubikon, 2003 sygn. 91777 P 91778
7. Miśkiewicz I., Rysz S. : Trening zastępowania agresji. „Gazeta Szkolna” 2002 nr 19 s. 13
9. Scenariusze lekcji o przeciwdziałaniu agresji. W : Gruszka M., Janiak I., Prarat J. : Scenariusze godzin wychowawczych dla gimnazjum i szkół ponadgimnazjalnych. Gdańsk : Wydaw. Harmonia, 2003 s. 122-152 sygn. 89994-5 P
10. Szkolny program profilaktyki w praktyce / pod red. Grzegorza Koźmińskiego. Piła : Pracownia Wydawniczo-Edukacyjna K&K, 2003 sygn. 90084

Szkoły ponadgimnazjalne

1. Błaszczak J., Strajniak E. : Program Nie dla przemocy i agresji w szkole. „Problemy Opiekuńczo-Wychowawcze” 2002 nr 1 s.42-43
2. Knez R., Słonina W.M. : Saper czyli jak rozminować agresję – program profilaktyczny dla klas 1-2 gimnazjum oraz 1 klasy szkoły ponadgimnazjalnej. Kraków : Rubikon, 2002 sygn. 87418
3. Kosińska E., Zachara B. : Profilaktyka pierwszorzędowa. Scenariusze zajęć z uczniami gimnazjum i szkół ponadgimnazjalnych. Kraków : Rubikon, 2003 sygn. 91777 P-91778
4. Miśkiewicz I., Rysz S. : Trening zastępowania agresji. „Gazeta Szkolna” 2002 nr 19 s. 13-19.
5. Scenariusze lekcji o przeciwdziałaniu agresji. W : Gruszka M., Janiak I., Prarat J. : Scenariusze godzin wychowawczych dla gimnazjum i szkół ponadgimnazjalnych. Gdańsk : Wydaw. Harmonia, 2003 s. 122-152 sygn.89994-5 P
6. Szafińska-Chadała M. , Świdarska-Łappo A.: Projekt przeciwdziałania agresji i przemocy. „Biblioteka w Szkole” 2001 nr 4 s. 34
7. Szkolny program profilaktyki w praktyce / pod red. Grzegorza Koźmińskiego. Piła : Pracownia Wydawniczo-Edukacyjna K&K, 2003 sygn. 90084

WYKAZ ZBIORÓW AUDIOWIZUALNYCH

1. Górny G., Smoczyński R. : Media i przemoc. Warszawa : Stowarzysz. Fronda, 1998 Kasetą wideo – 45 min. F-550
2. Mellibruda J. : Przemoc wobec dzieci. Cz.1-3 : historia, źródła, rozpoznawanie i przeciwdziałanie przemocy. Warszawa : Instytut Psychologii Zdrowia, 2001 Kasetą wideo - 150 min. F-674-676
3. Mellibruda J. : Strategie radzenia sobie z problemami osobistymi Cz.6 : o radzeniu sobie z gniewem. Warszawa : Instytut Psychologii Zdrowia, 2001 Kasetą wideo - 50 min F-672
4. Przemoc i agresja : jak się im przeciwstawiać: film dokumentalny. Warszawa : Wydaw. Naukowe PWN, 1999 Kasetą wideo - 41 min. F- 488
5. Urbańska A., Urbański J. : Włącz się do góry (m.in. przemoc psychiczna i fizyczna).Warszawa : TVP, 2003 Kasetą wideo - 140 min. F-625-626
6. Uważaj niebezpieczeństwo : telewizyjne audycje i plakaty dla uczniów kl.1-3 szkoły podstawowej. Warszawa : TVP, 2003 Kasetą wideo - 150 min. F-623

WYKAZ WAŻNIEJSZYCH ADRESÓW INTERNETOWYCH (w tym INSTYTUCJI ZAJMUJACYCH SIĘ PROFILAKTYKĄ AGRESJI)

1. <http://www.cmppp.edu.pl> - programy profilaktyczne, szkolenia
Centrum Metodyczne Pomocy Psychologiczno-Pedagogicznej
Warszawa ul. Polna 46a tel. 825 44 51 (do 53) wew. 106,116– poradnictwo i
profilaktyka w zakresie agresji e-mail profilaktyka@cmppp.edu.pl
2. <http://www.biblioteka.ipe.pl/article.php?story=2003071203521373> -
przeciwdziałanie przemocy, zapobieganie
3. <http://www.zeszyt.pl> -nauczycielskie publikacje edukacyjne -
4. [http://www.scholaris.pl/Portal?sceclid+278WNUX0604R24QKB84810
K5J](http://www.scholaris.pl/Portal?sceclid+278WNUX0604R24QKB84810K5J) - Internetowe Centrum Zasobów Edukacyjnych
5. <http://www.profilaktyka.oswiata.org.pl/?n=38m=14> -profilaktyka
szkolna dotycząca m.in. agresji
6. http://www.bil.pl/forum_o_szkole.htm.
porozmawiajmy o szkole. Przemoc w szkole. Jak sobie z nią radzić?
7. <http://www.literka.pl/module.php.2name=News&tile+articlesid+12052>
Agresja w szkole

AGRESJA WŚRÓD DZIECI I MŁODZIEŻY

*„Mamy wszelkie powody po temu, aby w obecnej sytuacji rozwojowej historii kultury i techniki ludzkiej uważać agresję w obrębie gatunku za najgroźniejsze ze wszystkich niebezpieczeństw”
(Konrad Lorenz, 1983)*

Jednym z najpoważniejszych zagrożeń współczesnego świata jest nasilające się zjawisko agresji wśród dzieci i młodzieży. Spotykamy się z nim w życiu dość często, począwszy od środowiska rodzinnego, a skończywszy na szkole, czy grupach towarzyskich. Agresja to zjawisko negatywne. Jest jednak codziennym elementem naszego życia.

Subkultura agresji coraz szerzej przenika do szkół, obniża się wiek młodych agresorów, coraz bardziej wyszukane stają się metody i formy ich działania. Media informują nas o brutalnych mordach, popełnianych bez wyraźnej przyczyny przez młodych ludzi. Na naszych oczach tworzy się obraz agresywnego pokolenia nastolatków.

Szeroka literatura psychologiczna poświęcona problematyce agresji wskazuje na niezwykle złożoność zjawiska. Nie wnikając w poszczególne teorie agresji, różnorodności definicyjne przyjmuje się, że *agresją, czy zachowaniem agresywnym jest każde zamierzone działanie – w formie fizycznej lub słownej – mające na celu wyrządzenie komuś lub czemuś szkody, straty, bólu*¹.

Źródła agresji człowieka są złożone. Wpływ na zachowanie człowieka, na jego osobowość wywierają zarówno zadatki wrodzone, aktywność własna jednostki, środowisko jak i wzory wskazywane w procesie wychowania.

Wzrost przemocy i przestępczości wśród dzieci i młodzieży notowany w ostatnich latach zmusza do poszukiwania odpowiedzi na pytania dotyczące przyczyn agresji, przejawów oraz sposobów jej likwidowania.

PRZYCZYNY AGRESYWNYCH ZCHOWAŃ DZIECI I MŁODZIEŻY

Za zachowania agresywne uznajemy wszystkie te zachowania, które :

- Są zachowaniami na szkodę drugiego człowieka
- Są skierowane przeciwko niemu i wyrządzają mu krzywdę
- Są przekroczeniem granic fizycznych lub psychicznych bez jego zgody
- Są celowe, świadome lub występują jako skutek silnych emocji bezpośrednio poprzedzających to zdarzenie
- Mają postać aktów fizycznych (bicie, kopanie, gwałt) lub psychicznych (pomówienia, obelgi, szantaż, obraźliwe słowa)²

Głównym źródłem agresywnych zachowań młodzieży są wszelkie sytuacje konfliktowe, wszelkie próby wywierania na nią nacisku.

Ch..N. Cofer i M.H. Appley wyróżniają cztery różne przyczyny agresji :

- **Agresja jako instynkt:** powstała na drodze ewolucji, jest potrzebna do utrzymania gatunku – jako napęd działania. Człowiek rodzi się z gotowym instynktem matki, niezbędnym do życia, podobnie jak instynkt pragnienia. Jest to agresja naturalna-konieczna w walce o byt

¹ Miłkowska-Olejniczak G. : Kto rządzi w polskiej szkole? -czyli o agresji dzieci i młodzieży w sytuacjach szkolnych. W : Nauczyciel –uczeń. Między przemocą a dialogiem :obszary napięć i typy interakcji / pod red. M.Dudzikowej. Kraków 1996 s. 182

² Człowiek w dżungli współczesności /pod red. Justyny Rybakiewicz. Bielsko-Biała : PPUPARK, 2004 s.72

- **Agresja jako reakcja na frustrację** czyli stan charakteryzujący się napięciem emocjonalnym, niepokojem, przygnębieniem, jest skutkiem niemożności zrealizowania nakreślonego sobie uprzednio celu oraz niezaspokojenia jakichś potrzeb. Może doprowadzić do zaburzeń nerwicowych, a w konsekwencji staje się niebezpieczna dla zdrowia człowieka.
- **Agresja jako nabyty popęd**, przejawiający się w emocjonalnej reakcji gniewu. Stopnie przejawiania gniewu są bardzo zróżnicowane : od niezadowolenia poprzez oburzenie aż do złości
- **Agresja jako nawyk** rodzi się z częstości, intensywności doświadczanych napaści, frustracji, przykrości. Duży wpływ na utrwalanie tego typu agresji ma wzajemne oddziaływanie np. członków grup nieformalnych, a także temperament człowieka oraz brak tolerancji.³

Z agresją młody człowiek spotyka się już od najmłodszych lat swojego życia. Ma ona miejsce w domu rodzinnym, szkole, środowisku swoich przyjaciół , środkach masowego przekazu. Przyczyn agresji jest bardzo wiele, niektóre na pozór nie mają z nią żadnego związku, jednak po bliższym przyjrzeniu się nim, łatwo zauważyć ich powiązanie z zachowaniem agresywnym. Przyczynami tymi są :

- niska samoocena
- przeżywanie różnego rodzaju niepowodzeń
- obwinianie innych za swój gniew, życie w przekonaniu, że smutek i lęk są czymś wstydlivym
- nuda, brak umiejętności wartościowego wypełniania wolnego czasu
- brak kontaktu z rodzicami, ciepła domowego
- wzorce zachowań agresywnych oglądane w telewizji i grach komputerowych
- ubogie słownictwo, nieumiejętność wypowiedzenia się , brak ogólnych wiadomości
- trudna sytuacja życiowa
- rozstanie, rozwód rodziców, śmierć osób bliskich
- dysleksja
- brak tolerancji⁴

*„Gdy dziecko żyje wśród ciągłej krytyki – uczy się potępiać
Gdy dziecko żyje w atmosferze surowości – staje się agresywne
Gdy dziecko jest stale wyśmiewane – staje się nieśmiałe
Gdy dziecko jest stale zawstydzane – ma nieustanne poczucie winy*

*Gdy dziecko przebywa w atmosferze tolerancji – uczy się cenić swoją godność
Gdy dziecko spotyka się z uczciwością – uczy się sprawiedliwości
Gdy dziecko czuje się bezpieczne – uczy się darzyć zaufaniem
Gdy dziecko spotyka się z aprobatą – uczy się znajdowania miłości w świecie.*

Doroty Notle

³ Hume M., Wiśniewski D. : Przyczyny współczesnej agresji. „Opieka Wychowanie Terapia” 2000 nr 1 s.28

⁴ Lewczuk E : Agresja wśród dzieci i młodzieży . W: Miłość, przyjaźń, agresja, alkoholizm. Poradnik bibliograficzny. Warszawa 1999 s.78-79

Młodzież reaguje agresją na sytuację społeczną, w której spotyka się z dezaprobatą i upokorzeniem. Młodzież agresywna ma bardzo niski poziom **samooceny**. Wysoko natomiast ocenia swoje wrogi i niechętnie nastawienie do innych. Niezadowolenie z siebie, postawy moralnej i społecznej wywołują zachowania agresywne, zuchwałość, „zgrzywanie się”, arogancję. Samoocena jak pisze H.Kulas⁵ „zaniziona jest z reguły następstwem wychowania przez nastawienie krytycznych rodziców, którzy ciągle wyrażają niezadowolenie z tego co dziecko zrobiło”. Na samoocenę wpływa także atrakcyjność fizyczna – jak pisze E Aronson⁶ - ludzie atrakcyjni fizycznie są zwykle lepiej traktowani przez innych, a to na pewno podnosi ich samoocenę”.

Wygląd fizyczny ma szczególne znaczenie dla dzieci i młodzieży. Niejednokrotnie jest on powodem zamknięcia się w sobie, niechęci a przez to poczucia samotności i niedowartościowania. Zachowaniom agresywnym wywołanym negatywną oceną otoczenia towarzyszy lęk. Lęk przed kompromitacją, krytyką, wyśmianiem, posądzeniem o niezręczność, niezgrabność. Jednym z czynników sprzyjającym powstawaniu agresji mogą być formy wypełniania czasu wolnego i prezentowane wzorce zachowań.

Oglądanie **telewizji** jest jednym z najczęstszych sposobów spędzania wolnego czasu przez dzieci i młodzież. Powszechny dostęp do telewizji i programów przez nią emitowanych stał się poważnym problemem. Liczne eksperymenty dowiodły, że telewizja obok pozytywnej roli ma znaczny wpływ na kształtowanie postawy agresywnej. Młodzież naśladuje zachowania agresywne oglądane w filmach, rozwija je i uogólnia na inne sytuacje. **Sceny przemocy** pokazywane w telewizji wywołują określone zmiany w osobowości dziecka :

- sprzyjają formowaniu się agresywnego zachowania i podnoszą poziom agresji w zachowaniu dzieci wobec rówieśników
- stymulują agresywne fantazje
- znieczulają oglądającego na agresję i prowadzą do przeświadczenia, że agresja jest powszechna i dozwolona społecznie
- wspomagają wymyślanie przez dzieci nowych form zachowania agresywnego, które nie były pokazywane na ekranie⁷

Reklamy telewizyjne również mają wpływ na kształtowanie się postaw agresywnych. Fakt nieposiadania reklamowej zabawki może być przyczyną pojawienia się u dziecka poczucia niższości i frustracji. Frustracja może z kolei przyczynić się do agresji wobec dzieci posiadających pożądane produkty.

Rozpowszechnia się korzystanie z **komputerów i gier komputerowych**. Oddziaływanie tego typu rozrywki na psychikę dziecka budzi niepokój, ponieważ większość z nich przesycona jest agresją, przemocą i zniszczeniem. W kształtowaniu zachowań dzieci i młodzieży, oprócz oglądania wzorów i naśladowania ich, ogromne znaczenie ma trening. Na ekranie telewizyjnym dziecko widzi daną scenę raz. W przypadku gier komputerowych obraz przemocy można powtórzyć wielokrotnie, a więc utrwalić, a gracz sam może dokonywać czynów agresywnych. Ma to niekorzystny wpływ na psychikę dziecka.

Przyczyn agresji można doszukiwać się w przeobrażeniach **współczesnej rodziny i szkoły**. Nic nie oddziałuje wychowawczo tak, jak bezpośredni kontakt dziecka z rodzicami i przykład przez nich dawany. Ostatnie lata to lata kryzysu rodziny spowodowane przez :

- zanik rodziny wielopokoleniowej

⁵ Kulas H. : Samoocena młodzieży. Warszawa 1986 s.41

⁶ Aronson E. : Człowiek istota społeczna. Warszawa 1995 s.455

⁷ Sokołowski M. : Telewizyjny świat agresji. „Edukacja Medialna” 1998 nr 4 s.19

- zapracowanie rodziców, pogoń za pieniędzmi, czego efektem był brak czasu dla dzieci

Rodzina wielopokoleniowa, w której dziecko w czasie konfliktu z rodzicami miało oparcie u dziadków, nie istnieje. Obecnie młodzież ucieka do różnych grup nieformalnych, do narkotyków lub alkoholu. Na tego rodzaju „potrzeby” niezbędne są pieniądze. Ich zdobycie odbywa się najczęściej w wyniku przestępstwa, a więc rozbojów, pobić lub wymuszeń⁸. W rodzinie dziecko uczy się w jaki sposób wyrażać swoje uczucia, radzić sobie z konfliktami interpersonalnymi oraz negocjować własny punkt widzenia. Rodzina stanowi źródło określonych norm, wartości, które mogą przydać się dziecku w jego interakcjach ze środowiskiem. Rodzice nie zdają sobie jednak sprawy, że sami mogą być przyczyną rozwoju zachowań agresywnych u swoich dzieci. Gniew w stosunkach między dorosłymi oddziałuje na poziom pobudzenia i agresję u dzieci. Często agresywni rodzice mogą podżegać i wzmacniać agresję swoich dzieci. Istotną przyczyną buntowniczych zachowań u dzieci jest odtrącenie ich przez rodziców. Brak czułości, miłości i pozytywnych wzorców wytwarza postawy wrogości i agresji.

Innym miejscem formowania się zachowań agresywnych jest **szkoła**. Do szczególnie agresywnych należą sytuacje, kiedy uczniowie wystawieni są bezpośrednio na ocenę i krytykę innych osób.

Przyczyny zachowań agresywnych w szkole można podzielić na:

A – czynniki pozaszkolne wynikające z:

- złego funkcjonowania osobowości ucznia – kłopotów w nauce, nieumiejętności przystosowania, zazdrości w odniesieniu do kolegów z rodzin lepiej sytuowanych, rywalizacja w nauce, zazdrość o oceny
- wadliwego funkcjonowania rodziny ucznia i jego środowiska pozaszkolnego, nieodpowiedniego wpływu rodziny, telewizji i wideo
- niewłaściwego wpływu środowiska szkolnego- dominacji starszych kolegów nad młodymi, szpanerstwa, konfliktów między rówieśnikami

B – czynniki szkolne powstałe na skutek :

- wadliwego funkcjonowania szkoły – zbyt dużej ilości uczniów, hałasu, anonimowości uczniów, braku współpracy szkoły z rodziną
- nieprawidłowego funkcjonowania nauczyciela – braku sprawiedliwości w ocenianiu, niedostatecznej kontroli ucznia, tworzenia sytuacji stresowych, wyśmiewania ucznia
- wadliwie organizowanego procesu kształcenia – mało urozmaiconych i przeciążonych programów nauczania, braku zajęć pozalekcyjnych, „nudy” w szkole⁹

PRZEJAWY AGRESJI

Repertuar zachowań agresywnych jest bardzo bogaty, stąd też ich klasyfikacja jest różnorodna. Wyróżnia się :

- **agresję fizyczną i słowną oraz agresję bierną i czynną** (Z.Skorny))
- **agresję społeczną niszczącą oraz agresję prospołeczną**, która służy interesom pojedynczego człowieka (A. Bodanko)
- **agresje w formie izolowania się, agresję w formie demonstrowania oraz agresję w formie ataku** (T.Tomaszewski)

⁸ Lewczuk E. : op.cit., s.83

⁹ Mikołowska-Olejniczak G.: op.cit. s.188

agresję jako instynkt, agresję jako reakcję na frustrację, agresje jako nabyty popęd oraz agresję jako nawyk, czyli zachowanie wyuczone przez wzmocnianie

(J.Grochulska)

Na podstawie badań przeprowadzonych w 284 szkołach zróżnicowanych zarówno terytorialnie jak i środowiskowo do najczęściej spotykanych przejawów agresji zalicza się :

- w zakresie agresji fizycznej - pobicia i bójki (69%), przestraszenie(41%), odbieranie siłą (32.3%),niszczenie cudzych rzeczy (30.2%), niszczenie sprzętu szkolnego(27.4%), zachęcanie do bicia (22.5%), wymuszenia (20.4%), bicie młodszych kolegów (15.4%)
- w zakresie agresji słownej –groźenie biciem (85.9%), napastliwe wypowiedzi – atak słowny ,straszenie, groźby(88.9%), przezywanie, przekleństwa, ordynarne odzywki(74.6%),wyśmiewanie się (58.4%),kłótnie(58.4%),groźenie skarżeniem (38.9%)¹⁰

Literatura przedmiotu , jak i wyniki badań potwierdzają dominację w szkole agresji słownej. Brak kultury wypowiedzi, nieumiejętność opanowania emocji sprawiają , że dzieci rozstrzygają swoje napięcie poprzez atak słowny. Nieco niższy jest wskaźnik agresji fizycznej. W badanych wyżej szkołach tylko w jednym roku szkolnym zaistniała potrzeba interwencji lekarskiej w 176 wypadkach. Były to potłuczenia, złamania kończyn, nosa, wstrząsy mózgu, stłuczenia. W 56 przypadkach zachowań agresywnych zaistniała konieczność interwencji policji.

Młodzi agresorzy posługują się różną bronią. Najczęściej używają noża, procy, pejcza, lotki z igłą, kastetu, kija, petardy. Rzadziej pojawiają się pistolety gazowe oraz miotacze gazu.

Agresja słowna charakteryzuje wszystkich uczniów, głównie jednak młodsze dzieci. Najczęstszą jej formą są kłótnie. Nie trwają one długo. Dzieci są na siebie obrażone, nie chcą bawić się ze sobą, izolują się. Starsze dzieci natomiast wymyślają niesympatyczne przezwiska, opowiadają nieprawdziwe i mało pochlebne historie o kolegach lub rodzicach, naśladują wymowę. U młodzieży do wyżej wymienionych form agresji słownej dochodzi krytykowanie, wyzywanie, przeklinanie oraz reakcje destrukcyjne, np. niszczenie cudzej własności. Agresja fizyczna charakteryzuje przede wszystkim chłopców. Przyjmuje zwykle dwie formy. Jedną jej postacią jest niszczenie przedmiotów z otoczenia, druga atak fizyczny na osobę w celu sprawienia jej bólu.

Przedmiotem agresji są przede wszystkim rówieśnicy, choć coraz częściej odnotowuje się atak skierowany w stronę nauczyciela a jego objawy są następujące :

- niechęć do nauki
- lekceważący stosunek do nauki
- arogancja wobec nauczycieli
- groźby i wulgaryzmy wobec nauczycieli

Agresja żywi się milczeniem i utrzymywaniem w tajemnicy różnych jej aktów. To chroni ją i podsycy a tym samym utrudnia jej zwalczanie .Nie jesteśmy w stanie jej zatrzymać. Można jednak ją ukierunkować, żeby znalazła bezpieczne ujście, bo radzenie sobie z agresją to umiejętność radzenia sobie z emocjami.

Aby nie wzmocniać zachowań agresywnych u dzieci i młodzieży trzeba przerwać agresję, zaopiekować się ofiarą a potem zając sprawcą- dać zrozumienie emocjom i potrzebom, stanowczo przeciwstawiać się zachowaniom i pociągnąć do konsekwencji.

¹⁰ Tamże , s.184

ZAPOBIEGANIE AGRESJI

SPOSOBY LIKWIDOWANIA AGRESJI

*...im więcej przemocy dziecko doświadczy dorastając, tym większe prawdopodobieństwo, że będzie stosować przemoc jako dorosły”
Diana i Louis Evertine*

Zapobieganie przemocy wśród dzieci i młodzieży jest trudne i złożone, wymaga czasu, nakładów finansowych i zaangażowania różnych instytucji. Młodzież uczy się przemocy w ciągu wielu lat i z różnorodnych źródeł. Wydaje się oczywiste, że redukcja zachowań agresywnych i przemocy nie może być skutkiem magicznych recept. Agresję trzeba leczyć.

Aronson rozważa następujące sposoby redukcji agresji :

argumentacja rozumowa, która przynosi efekty pozytywne we wczesnych fazach rozwoju człowieka, wtedy, gdy jest połączona z rodzicielską techniką tłumaczenia i pozytywnymi postawami rodzicielskimi

Stosowanie kar, które w życiu codziennym wydaje się być skuteczną nauką, a osoba ukarana pomyśli „dwa razy” zanim znowu zacznie się zachowywać agresywnie. Jednak kara surowa skutkuje jedynie na pewien czas i w sposób powierzchowny. W dalszej perspektywie ma skutki odwrotne do zamierzonych. Dzieci karane za agresywne zachowanie, w obliczu kary tłumią swoje zachowanie i spotykają się z agresywnymi wzorcami zachowań.

Nagradzanie pozytywnych zachowań, a ignorowanie agresywnych zachowań dziecka. Takie postępowanie może modyfikować reakcje dziecka także w sytuacjach dla niego trudnych

Trening głośnego myślenia celem którego jest nauczenie rozwiązywania problemów w sposób dojrzały a przez to zmniejszenie zachowania agresywnego

Rozwijanie u dziecka empatii –zdolności jednostki do rozumienia myśli i uczuć drugiej osoby, zdolność spojrzenia na świat oczami „drugiej osoby”, które bezpośrednio wpływają na eliminowanie zachowań agresywnych

Modyfikację postaw rodzicielskich – w treningach tego typu rodzice korygują dawne i uczą się nowych form komunikacji z dziećmi. Uczą się ograniczać negatywne uwagi i agresywne zachowania, a w ich miejsce wprowadzać komunikaty pozytywne i słowną aprobatę prospołecznych zachowań dzieci

Najlepszą i najskuteczniejszą metodą jest jednak zapewnienie dziecku miłości, akceptacji i bezpieczeństwa. Właśnie rodzina przede wszystkim powinna wyposażyć dziecko w mechanizmy, które umożliwiłyby mu kontrolę emocji. Szczególnie istotny w tej kwestii jest również system kar i nagród. Zachowania agresywne mogą bowiem być likwidowane poprzez uczenie , albo raczej – **oduczanie**, które może polegać na konsekwentnym odmawianiu nagrody albo na aktywnym karaniu. Kary i nagrody, czyli negatywne i pozytywne wzmocnienia, są tutaj istotnym czynnikiem sprawczym i wychowawczym.

Bardziej skuteczne są wzmocnienia pozytywne. Jednak wiele osób uważa , że to właśnie kara kształtuje charakter, a dzieci należy karać dla ich dobra. Badania psychologiczne dowiodły, że karząc za agresję można uzyskać rezultat odwrotny od zamierzonego - nie likwidację , lecz utrwalenie zachowań agresywnych. Lepiej zatem konsekwentnie **odmawiać nagrody** niż karać¹. Karana agresja może ulec stłumieniu i manifestować się w postaci wrogich myśli, pragnień itp. Może także doprowadzić do tzw. przemieszczenia agresji, wówczas uczeń nie będzie przejawiał agresji w obecności osoby karzącej i w stosunku do obiektów wobec których” nie wolno mu” reagować agresywnie, lecz wyładowuje napięcie emocjonalne na innych obiektach. Skutecznie przeciwdziała agresji **kara psychologiczna**, tzn. manifestowanie

¹ Łysek J. : Zachowania agresywne uczniów. „Nauczyciel i Szkoła” 2000 nr 2 s.70

przykrości, jaką naganne zachowanie sprawiło wychowawcy, kary słowne połączone z tłumaczeniem, perswazją.

W trudnej sytuacji dużą rolę odgrywa terapia, której narzędziem może być książka. Odpowiednio dobrana lektura w znacznym stopniu wpływa na samopoczucie dzieci, pomaga poprawić nastrój, podać przykłady w jaki sposób z różnymi problemami poradzili sobie bohaterowie. Poprzez ukazywanie wewnętrznych przeżyć bohaterów, lektura może wykształcić umiejętność oceny własnego i cudzego postępowania, pozwala odnaleźć się w rzeczywistości oraz zaakceptować własną osobowość²

Istotne w zapobieganiu agresji jest **wyposażenie** dzieci i młodzieży w **umiejętności radzenia sobie z bezradnością i lękiem w momencie zagrożenia**, a także sposobów obrony przed agresją innych lub własną, która budzi się w ofiarach, gdy nie umieją sobie poradzić z otaczającym złem³

.Można to uczynić poprzez **budowanie i realizację programów wychowawczych** przy pomocy instytucji zaangażowanych w problem narastającej przemocy.

Środki zaradcze ukrócające falę agresji w szkole i możliwe do zastosowania w praktyce są niezwykle ograniczone. Wiele z powyżej opisanych przyczyn, leży często poza możliwościami oddziaływania szkoły Strategia działania bezpośredniego (kary, przymus fizyczny i psychiczny) , jak się wydaje nie przyniesie pozytywnego rezultatu. Jednak można zastosować strategię inną , dłuższą i pozornie mniej efektywną. Można bowiem **oddziaływać wprost na osobowość uczniów poprzez propagowanie zachowań prospołecznych**, przestrzeganie prawa przez personel szkoły, poprzez organizację (konstruktywne wypełnienie) czasu wolnego młodzieży, rozwijanie zainteresowań⁴.

Szkoła powinna współpracować z rodziną. Najpierw poprzez wymianę informacji o dzieciach, dalej poprzez doradzanie rodzicom w kwestiach wychowawczych i doksztalcanie pedagogiczne, spotkania z różnymi specjalistami, udostępnianie księgozbioru pedagogicznego. Powinno się także **angażować rodziców w proces wychowawczy szkoły.** Rodziców można zapraszać na wycieczki szkolne, organizować w szkole turnieje, wspólne imprezy np. sportowe. Rodzice także powinni włączyć się we wspólne z nauczycielami rozwiązywanie problemów. W wytworzeniu partnerskiej atmosfery w szkole powinny pomagać zajęcia pozalekcyjne, koła zainteresowań, ćwiczenia sportowych zespołów szkolnych, które będą właściwie ukierunkowały aktywność młodzieży, tworzyły bliższe kontakty w ramach grupy, uczyły niesienia pomocy i poszanowania innych.

Konieczna jest także demokratyzacja szkoły. Powinno się dostrzegać w klasach indywidualność każdego z uczniów⁵. Wychowawca winien być baczny obserwatorem, na tyle czujnym, aby w porę dostrzec sygnały pochodzące od samych wychowanków

Co może zrobić nauczyciel, by w porę powstrzymać przemoc w szkole ?Programy UNICEF-u podpowiadają - przede wszystkim powinien zwrócić uwagę na czynniki zagrażające, a więc na przesłanki wskazujące na to, że dziecko może mieć problemy, a mianowicie:

- Spadek zainteresowania szkołą, niechęć do podejmowania aktywności na rzecz społeczności szkolnej
- Niekontrolowane – nieadekwatne do wieku i sytuacji – wybuchy gniewu
- Postrzeganie siebie jako ofiary, przejawiania postaw izolacjonistycznych
- Odmowa podporządkowania się ustalonym zasadom ; ustawiczna negacja istniejących norm

² Lewczuk E. : Agresja wśród dzieci i młodzieży. W : Miłość, agresja, alkoholizm. Poradnik Bibliograficzny .Warszawa 1999 s.78-79

³ Chylewska-Barakat L.,Barakat M. : Nie ma magicznych recept przeciw przemocy. „Edukacja i Dialog” 2001 nr 3 s.52

⁴ Górniewicz J. : Przemoc w szkole. Zarys problemu (cz.2).”Wychowanie na co Dzień” 1995 nr 3 s.3-4

⁵ Czerenko P. : Problem przemocy w szkole. „Edukacja” 1996 nr 1 s.99-100

- Przejawianie zachowań agresywnych wobec zwierząt
- Fascynacja sytuacjami ukazującymi sceny przemocy. Inicjowanie rozmów na tematy związane z używaniem niebezpiecznych narzędzi.
- Ekspresja, wyrażana w pracach szkolnych, ukierunkowana na zjawiska związane z przemocą, prace plastyczne obrazujące sceny agresji
- zachowania wskazujące na zachwianie emocjonalne
- Niczym nieuzasadniona, bezpodstawa zazdrość
- Nadmierne zainteresowanie funkcjonowaniem grup przestępczych
- Nagłe, dobrowolne zerwanie kontaktów z przyjaciółmi. Rozluźnienie więzi rodzinnych
- Rozmowy na tematy związane z bronią; przynoszenie na teren szkoły niebezpiecznych narzędzi

A następnie :

- Tak szybko, jak to jest możliwe, powiadomić dyrektora szkoły, który zgodnie z polskim prawem sprawuje opiekę nad dziećmi i młodzieżą uczącą się w szkole, o wszelkich sygnałach dotyczących spraw związanych z przemocą
- Wspólnie z uczniami ustalić normy postępowania obowiązujące społeczność klasową, przewidzieć i ogłosić konsekwencje, które grożą za ich niedotrzymanie (kontrakt)
- Pozostawać w stałym kontakcie z rodzicami, informując o postępach czynionych w nauce. Nakłaniać rodziców do podejmowania rozmów z dziećmi na tematy związane z ich aktywnością w szkole
- By skutecznie służyć pomocą należy stale pogłębiać swoją wiedzę w zakresie rozpoznawania znaków świadczących o problemach podopiecznych
- Kształtować spośród wybranych uczniów zespoły liderów młodzieżowych, którzy będą pomocni w realizacji strategii informacyjnych i edukacyjnych
- Organizować komitety rodzicielskie oraz służyć pomocą organizacjom wcielającym założenia „Bezpiecznej szkoły” Uczyc społeczeństwo szkolną jak postępować w sytuacjach zagrożenia
- Brać pełną odpowiedzialność za wszystko co się dzieje z uczniami zarówno w klasie szkolnej jak i poza nią
- Wskazywać standardy zachowań społecznie aprobowanych. Nalegać by uczniowie odnosili się do siebie oraz napotkanych osób z należyty szacunkiem
- Nauczać z pasją. Stwarzać uczniom możliwości pokonywania coraz to nowych wyzwań. Zajęcia winny być tak przygotowane, by uczniowie czerpali przyjemność z uczestnictwa
- Wskazywać sposoby rozwiązywania konfliktów; zachęcać do rozmów na trudne, drażliwe dla uczniów tematy. Organizować treningi zastępowania agresji. Wplatać w tematykę zajęć zagadnienia mogące przysłużyć się praktycznemu wykorzystaniu zdobytych umiejętności
- W każdym z możliwych przypadków włączać do rozmowy problematykę związaną z zapobieganiem zachowaniom agresywnym
- Zapoznawać z konsekwencjami zachowań agresywnych. Przeprowadzać rozmowy, dzielić się, w ramach jasnej komunikacji z podopiecznymi, wszelkim podejrzeniami co do zauważonych oznak zachowań agresywnych⁶

Agresja jest zjawiskiem globalnym. Można powiedzieć, że agresywny jest cały świat.. Przyczyną tego wszystkiego jest kryzys ekonomiczny, społeczny oraz moralny. Dorostym często brakuje determinacji do podjęcia walki z agresją, którą młodzież traktuje jako jeden z elementów współżycia w społeczeństwie. Dzieci i młodzież mają prawo do wzrastania w bezpiecznym środowisku, wolnym od przemocy, a obowiązkiem dorosłych jest im to zapewnić. Aby zatrzymać falę przemocy w przyszłości, trzeba działać od dziś. Jutro może być za późno.

⁶ Łopaciński M. : Przyczyny i formy zachowań agresywnych w szkole. W : Agresja w szkole/ pod red. Andrzeja Reznera. Warszawa, 2004, s.160-161

